

В.І. Проскуряков, С.О. Іванов-Костецький
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну архітектурного середовища

АРХІТЕКТУРА ПРОМИСЛОВИХ БУДІВЕЛЬ В ІСТОРИЧНО СФОРМОВАНИХ ЦЕНТРАХ МІСТ УКРАЇНИ ЯК ПОТЕНЦІАЛ ЇХ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

(на прикладі м. Львова)

© Проскуряков В.І., Іванов-Костецький С.О., 2008

На прикладі Львова висвітлена архітектура промислових будівель в центральній, історично сформованій частині міста як потенціал сучасного просторового, дійового і естетичного розвитку.

The analysis of industrial buildings of the central historically part of Lviv was conducted.

Мета статті

Висвітлення тенденцій формування архітектури промислових будівель Львова, визначення об'єктів, розташованих в заповідній історико-архітектурній зоні ЮНЕСКО, які могли би діяти в сучасних умовах

Основна частина

В Україні на поч. ХХ ст. відбуваються процеси активізації трансформативних процесів в усіх галузях економіки. Такі процеси нерідко спричиняють непорозуміння та протиріччя поміж господарськими, соціальними, естетичними, просторовими та дійовими потребами міста. Ці перетворення негативно відбилися на промисловому секторі Львова – припинення функціонування багатьох промислових підприємств, спричинило виникнення цілого ряду проблем, як в соціальній так і в економічній сфері. Окрім стагнації великих промислових підприємств, у Львові, процесу трансформацій також піддалися малі підприємства “дрібнокустарного” виробництва.

Історичний центр Львова (в межах зони заповідної історико-архітектурної спадщини ЮНЕСКО) сьогодні перебуває у напівмузейфікованому стані та в процесі стихійного і безсистемного захоплення, легальними та напівлегальними шляхами (як правило, без врахування реальних потреб міста та інтересів міської громади), історичних будівель, зокрема промислових, та перетворення останніх, переважно, на банківські або торговельні установи, різноманітні пункти швидкого харчування. Однією з найактуальніших проблем Львова стало питання раціонального використання промислових будівель в історичному центрі як складової потенціалу перспективного розвитку міста в сучасних умовах.

Існує величезний зарубіжний досвід реабілітації занепадаючих виробничих будівель та територій в історично сформованих містах розвинених країн світу і, насамперед, Європи, який міг би зацікавити вітчизняну архітектурну практику. Після втрат темпів виробництва у 60-х роках в Західній Європі в багатьох містах індустріально розвинутих країн – Франції, Німеччини, Норвегії, Данії, Португалії, Іспанії та інших – почався процес реструктуризації та реорганізації промислових підприємств. У містах почали помітно зменшуватись площі територій промислових об'єктів із збереженням тільки тих структур, які не руйнують міське середовище й мають науковомістке виробництво [4].

Щодо України, то активна діяльність у цій галузі архітектурної науки і практики тільки-тільки розпочинається. У Львові промислові споруди формувались в умовах чітко визначених потреб суспільства. Великий вплив свого часу на розвиток промисловості здійснили у Львові німецькі цехи, що впровадили нові галузі ремесел (окрім тих, що вже були у Львові: кожевники, грабарі, сидельники, тільники, лучники, ткачі, клобучники, швеці, гончари, ковалі, золотарі, плотники), новими ремеслами були – рукавичники, поясники, сап'янники, полотінники, муконники, мечники, шабельники, ножівники,

голкарі, котельники, чиновники, слюсарі, рушникарі, годинникарі, цегельники, вапнярі, мулярі, каменяри, столяри, бондарі, токарі, стельмахи [5]. Форма споруд визначалась насамперед функцією і конструкціями. У Львові індустріалізація мала скромні масштаби. Уряди Австро-Угорщини, а згодом Польщі розглядали місто не як промисловий центр регіону, а стимулювали переважно дрібнокустарне виробництво. Ось чому у Львові промислові будівлі, їх просторові вирішення, конструктивні схеми та естетичні принципи відображали стилістичні та конструктивні ознаки загальногородської міської архітектури.

Рис. 1. Схема локалізації промислових будівель в межах заповідника ЮНЕСКО у м.Львові (поч. ХХ ст.):

1. Фабрика Блюменфельда; 2. Друкарня Пілера; 3. Паровий млин “Д. Аксельбард і син”; 4. Кам’яниця Балабанів; 5. Слюсарна майстерня; 6. Аптека “Під золотим орлом”; 7. Перша друкарня І. Федорова; 8. Аптека “Під чорним орлом”; 9. Броварня; 10. Друкарня Ставропігійського братства; 11. Друкарня Ставропігійського братства; 12. Палітурня Ставропігійського братства; 13. “Кінський млин”; 14. Воскобійня; 15. Порохова вежа; 16. Міський арсенал, ливарня; 17. Королівський арсенал, зброярня; 18. Аптека “Під угорською короною”; 19. Міський млин; 20. Склади у церкві св. Войцеха; 21. Циганська Кузня; 22. Друкарня НТШ

Центральна частина міста – квартали щільної периметральної забудови, що охоплюють територію, сформовану до кінця XIX поч. XX ст., ядром якої є історичний осередок епохи Середньовіччя – пам'ятка світової культури, занесена до спадщини ЮНЕСКО. Саме пам'ятки промислової архітектури історичної спадщини найбільше потребують реабілітації (перелік об'єктів промислових споруд Львова наведено у таблиці) як перспективи дійового та естетично-просторового розвитку міста.

Історично сформовані промислові будівлі м. Львова та їх стан на поч. XX ст.*

№ з/п	Об'єкт					Примітки	
	Назва	Рік побудови	Функція		Локалізація з сучасних джерел і першоджерел		Джерела дати заснування
			Первісна	Сучасна			
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Фабрика Г. Бломенфельда	кін. XIX ст*; 1890 р.** ; 1930-ті***	Виготовлення: супових консервів, віконної замазки, крейдяних виробів.	Склад	вул. Б. Хмельницького, 6	[1, с. 220]	* – зведено будинок; ** – організовано фабрику Г. Бломенфельда (випускала супові консерви, віконну замазку, крейдяні вироби); *** – хімічне виробництво перенесли на суч. вул. Лемківську (основа лакофарбового заводу)
2	Друкарня А. Пілера (частково житловий будинок, частково виробничі майстерні Української академії друкарства)	2-га пол. XVIII ст*; 1773 р.** 1784 р.***	Житло, друкарня	Житло, виробничі майстерні УАД	вул. Личаківська, 3	[1, с. 226]	* – збудований житловий будинок із каменя, взятого з мурів Високого замку; ** – австрієць Антоній Пілер відкрив друкарню (спеціалізація – друк офіційних документів); *** – друкарня починає друкувати підручники
3	Паровий млин “Д. Аксельбард і син” (Львівський “Млинкомбінат № 1”)	до 1920-х* ; Жовтень 1939 р.**	Виготовлення: муки та інших круп	Млинкомбінат № 1	вул. Б. Хмельницького, 88	[1, с. 222]	* – був паровий млин; ** – на території було організовано один з перших у Львові дитячих садків
4	Кам'яниця Балабанів**, Будинок тов. “Дністер” ^{5*} (поліклініка)	XVII ст*; 1708 р.**; 2-га пол. XVIII ст.***; 1851 р.**** ; 1905–06 рр. ^{5*}	Житло, склади, крамнички, шинки	Поліклініка, спортивний зал	вул. Руська, 20	[1, с. 105, 107]; [2, с. 65–66]	* – стояв будинок грецького купця Ізаровича; ** – будинок був куплений католицькою церквою під духовне училище для вірменської та української молоді; *** – належав єзуїтам, а згодом євреям Балабанам; **** – був значно перебудований і поглинув сусідні кам'яниці (на першому поверсі містились склади, крамнички, шинки); ^{5*} – будівництво нової кам'яниці (стару розібрали) для страхового тов. “Дністер” (архіт. І. Левинський, О. Лушпинський, Т. Обмінський)

1	2	3	4	5	6	7	8
5	Кам'яниця, слюсарна майстерня	1714 р*; поч. XIX ст.**	Житло, слюсарна майстерня	Житло	вул. Сербська, 3	[1, с. 109]	* – споруджено кам'яницю (арх. В. Зичливий, Б. Прихильний, Я. Вигідний); ** – розміщено слюсарну майстерню
6	Аптека “Під золотим орлом”	до 1784 р.*; поч. XX ст.**	Житло, аптека	Житло, аптека	вул. Галицька, 19	[1, с. 113]; [2, с. 59]	* – стояли укріплення Галицької брами; ** – споруджено будинок (на першому поверсі аптека)
7	Кулганівська кам'яниця, перша друкарня І. Федорова	1573-1574 рр.*; поч. XX ст.**	Житло, друкарня	Не існує**	Не існує** вул. Краківська, 6	[1, с. 125]	* – кам'яниці мешкав Іван Федоров, був надрукований “Апостол”; ** – знесена кам'яниця № 6 разом з будинками № 8–10–12
8	Аптека “Під чорним орлом” (Аптека-музей)	1751 р.*; 1735 р.**; кін. XX ст***; 1964–1966 рр.****	Житло, аптека	Житло, аптека	ріг вул. Друкарської, 2 та вул. Ставропільської, 1	[1, с. 131]; [2, с. 38]	* – перебудова Котонівської кам'яниці під Куртулівську кам'яницю; ** – засновано аптеку “Під чорним орлом”; *** – аптека стала циркулярною (державною); **** – за ініціативою Л. Крилова створено музей-аптеку
9	Броварня, кам'яниця Щепанського, кам'яниця Гауснера, кам'яниця Дзедушицького (Народно-природничий музей НАН України)	До 1527 р*; 1797–1804 рр.**; 1848 р***; 1852 р.****; 1868 р. ^{5*} ; 1875 р. ^{6*} ; 1880 р. ^{7*}	Броварня, житло, музей	Народно-природничий музей НАН України	вул. Театральна, 18	[1, с. 141]; [2, с. 47]	* – була броварня, яка була осередком пожежі 3 червня 1527 р.; ** – зведено триповерховий житловий будинок магната Й. Щепанського (стиль – класицизм, арх. П.-Д. Гібо); *** – кам'яниця згоріла під час повстання 2 листопада 1848 р.; **** – будинок придбав банкір Ф. Гауснер, кам'яницю відновлено за проектом архіт. В. Равського (старшого); 5* – будинок придбав граф Дзедушицький (вчений, колекціонер: нумізматики, фауна, етнографічні матеріали); 6* – було створено музей колекції Дзедушицького; 7* – будинок з музеєм подаровано місту
10	Друкарня Ставропільї	XVI рр.*; 1848–1850 рр.**; 1911 р.***	Друкарня	Не існує***	Не існує*** вул. І. Федорова, 7	[1, с. 157]	* – заснована на основі друкарні І. Федорова; ** – в цій друкарні друкувалася перша українська газета в Галичині “Зоря Галицька”; *** – будинок знесений.
11	Друкарня і гуртожиток Ставропільського Інституту (Поліграфічне училище “№ 58)	XVI ст.*; 1903-1904 рр.**	Друкарня, гуртожиток	Поліграфічне училище “№ 58	вул. І. Федорова, 9	[1, с. 157]	* – первісна споруда; ** – зведено будинок для Ставропільського Інституту, де було розміщено друкарню

* Таблиця має в оригіналі 22 показники промислових об'єктів, для статті подано 11.

Таблиця переконує, що у центральній частині Львова є велика кількість об'єктів промислового призначення, які сьогодні виконують інші функції: музеїв, архівів, бібліотек, місць зібрання тієї чи іншої громади.

Ці споруди могли б і тепер, і в майбутньому хоча б почасти виконувати свої первісні функції, що відповідає концепціям сучасного бачення відновлення історичних міст.

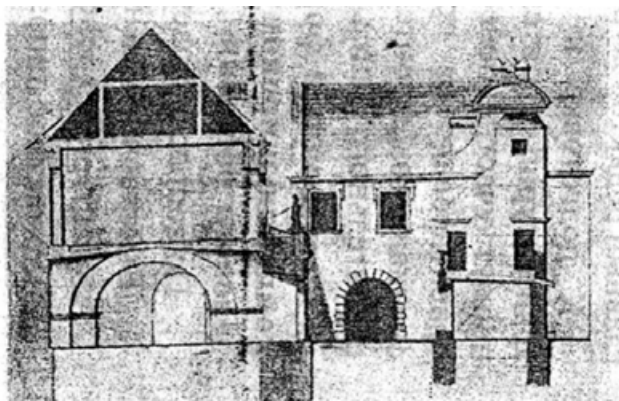
До таких будівель належать Королівський арсенал (вул. Підвальна, 13) – зброярня, комплекс приміщень якої використовували для зберігання, обслуговування та ремонту зброї [6], пам'ятка архітектури XVII ст. Арсенал збудований за наказом короля Владислава IV, який мав намір використати його для нагромадження зброї та боєприпасів, що могли знадобитися під час планованої війни проти Туреччини. Будівництво арсеналу почалося у 1639 році й тривало до 1646 року. Автором проекту та будівничим був архітектор Павел Гродцький. Арсенал споруджений між внутрішнім (високим) і зовнішнім (низьким) мурами міста. Арсенал складався з трьох згрупованих навколо внутрішнього подвір'я двоповерхових корпусів. Головний корпус у формі витягнутого прямокутника розмірами 57 м на 13 м прилягав до внутрішнього (високого) муру. Два торцеві корпуси розмірами 12,5 м на 6,5 м були розташовані біля зовнішнього (низького) муру. Спочатку торці внутрішнього двору Арсеналу замикалися однарусними брамами, надбудованими в XIX ст. до сучасного вигляду. Південний фасад будівлі був прикрашений аркадою і фронтоном, виконаним у стилі бароко. На військове призначення споруди вказують скульптурні зображення запалених гармат на фронтоні. Зі східного боку головний корпус Арсеналу оздоблений порталом із рустованими пілястрами, а також волютами на антаблементі. Вікна першого поверху споруди декоровані масивними сандриками, на другому поверсі – обрамлення вікон лучкове. Від сучасної вул. Підвальної Арсенал колись був відділений низьким муром і примурованою до нього з боку внутрішнього подвір'я арковою галереєю, яку згодом розібрали.

У сер. XVIII ст. Арсенал зазнав невеликої перебудови, істотно його перебудували у XIX ст. Імовірно, саме тоді було замуровано лоджію на південному фасаді й отиньковано утворену площину до рівня другого поверху. 1928 р. у приміщеннях арсеналу розмістили фонди міського архіву Львова (від 1939 р. – Державного архіву Львівської області) [6].

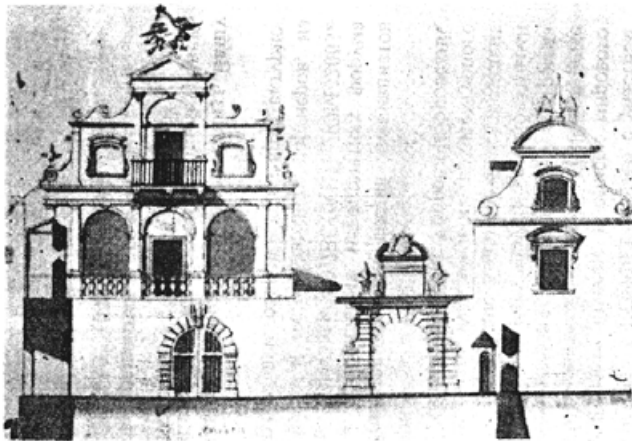
Але чому в центрі міста, в історичній пам'ятці, в місці скупчення туристів, на поч. XXI ст. має розміщатися установа, що не несе надзвичайної функції для мешканців та туристів чи гостей міста? Чому не перевести ДАЛО в нову споруду, за межами історичного центру, запроєктовану за сучасними нормами та правилами, а цю пам'ятку архітектури використовувати, наприклад, для чеканки сувенірних монет і медалей або для влаштування мінімайстерні для виготовлення сувенірної продукції у вигляді зброї...?

Також перспективною є будівля Міського арсеналу (вул. Підвальна, 5) – зброярні, приміщення якої використовувалось для зберігання зброї та боєприпасів [6]. Міський арсенал був збудований у південно-східному куті давнього Львова між оборонними мурами. Перший Арсенал існував на цьому місці вже у 1430 році. Будівлю розібрали 1554 р., а за наступні два роки під керівництвом Івана Лиса збудували нову, просторішу. Пожежа 1571 р. вщент знищила новозбудовану зброярню. 1574–1576 рр. на кошти міста збудували новий Арсенал, який з деякими змінами зберігся досі. Назва “міський арсенал” свідчила, що його зводили коштом міста. В Арсеналі зберігали боєприпаси та частину міської артилерії. Від 1582 при Арсеналі існувала ливарня для відливання гармат, ядер і дзвонів. Другий поверх Арсеналу слугував шпихліром (сховищем для зерна). Під час нападу шведських військ на Львів у вересні 1704 р. споруду Арсеналу було спалено і зруйновано, через два роки Арсенал відбудували. 1768–1770 рр. тут утримували полонених гайдамаків. Австрійський уряд 1777 році пристосував Арсенал під в'язницю. Під час цієї перебудови знищено всі його оздобы, а 1800 р. стара міська зброярня стала звичайним складом.

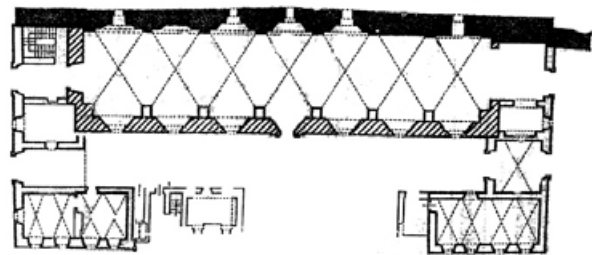
Міський арсенал – триярусна, прямокутна будівля завдовжки 53 м, яку з торців замикають оборонні вежі. Сім масивних квадратних стовпів ділять перший поверх на дві анфілади, перекриті хрестовими склепіннями. З актових книг львівського магістрату відомо, що колись Арсенал був оздоблений живописним і скульптурними зображеннями і ззовні, і всередині. Він розташовувався між високим і низьким муром, західною стіною його був власне високий мур, а башти муру прилягали безпосередньо до Арсеналу – з півдня башта цеху шевців, а з півночі – токарів і поворозників. У XVII ст.

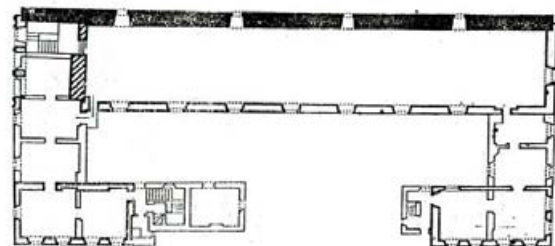
2

1

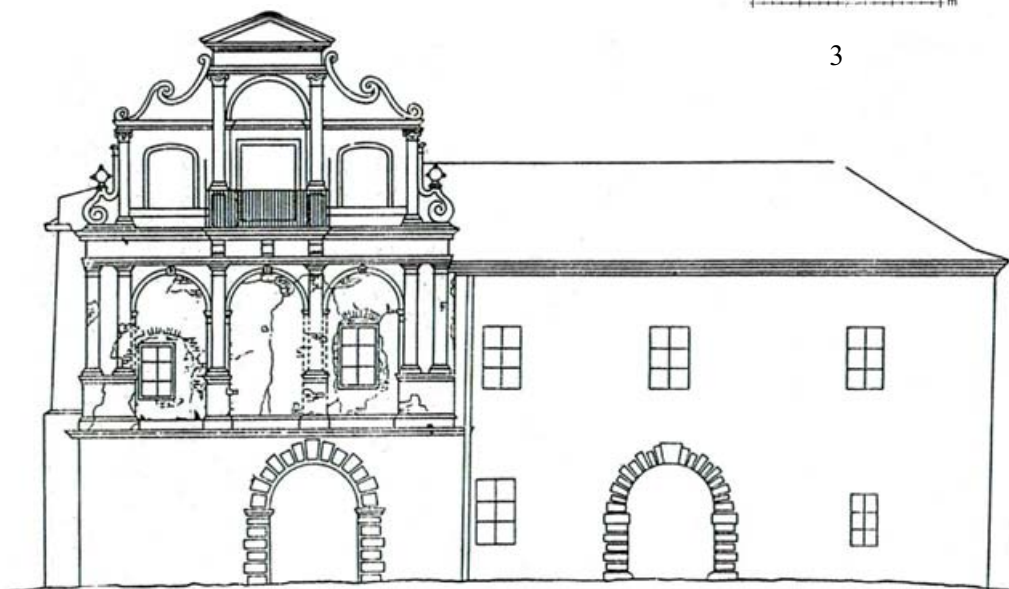

0 20 m

0 20 m

3

4

Рис. 2. Архівні креслення та фотографії Королівського арсеналу [7]:

1. Архівні креслення XVII ст.: зверху: головний фасад разом з перерізом міських мурів (високий та низький); знизу: переріз з перерізом по низькому муру; 2. Архівна фотографія, після реконструкції головного фасаду, станом на 1929 р.; 3. Плани 1-го та 2-го поверхів. Позначення: штриховка суцільна – Мур Високий, штриховка діагональна – первісна споруда арсеналу Ягеллонського, товста лінія – арсенал Владислава IV, тонка лінія – австрійська реконструкція; 4. Архівне креслення, фасад, станом на 1929 р.

на південній стіні споруди були вмуровані таблиці з іменами заслужених міщан, що сприяли відновленню фортифікацій перед нападом Османської імперії, та погруддя оборонців Львова Кшиштофа Арцишевського та Кшиштофа Гродзицького (їх зняли лише після перетворення Арсеналу на в'язницю). Рельєфи з гербами міста Львова, шляхетських родів Собеських та Яблоновських збереглися до проведення реставраційних робіт на поч. 1980-х. Тоді під західною стіною Арсеналу було проведено археологічні дослідження. Тут виявлено залишки дерев'яних конструкцій, які були під фундаментами Арсеналу, а отже, існували ще до побудови високого муру. Дуб, із якого виконані знайдені конструкції, за даними радіовуглецевого аналізу, зрубали 1213. В 1981 тут був відкритий Музей зброї "Арсенал".

Крім зброярні, в арсеналі також була ливарня. Це нашоухує на думку, що ця історична будівля могла би бути не тільки музеєм в сучасному розумінні. Зберігання і демонстрація зброї в цьому музеї лише частково відповідає первісному функціональному призначенню будівлі. Але можна було б піти далі, влаштувавши при арсеналі міні-ливарню та сувенірну крамницю подарункової зброї або іншої сувенірної продукції, яку б виготовляли тут на місці, збагативши процес пасивного оглядання експозиції участю у виборі і виготовленні того чи іншого сувеніру, подібного до аналогу в експозиції. Як свідчить закордонний досвід: участь у процесі виготовлення "і отримання кінцевого товару" – сувеніру більше цікавить відвідувачів, аніж просте примітивне споглядання.

Та й отримані кошти можна було б частково використовувати для реанімації споруд, будівель та цілих промислових комплексів в самому історично сформованому центрі. Така форма організації музейної справи сприяла би збільшенню робочих місць в центрі міста і розширенню функціональної палітри послуг побутово-культурного обслуговування і гостей міста, і львів'ян.

Висновки

У Львові все ще відсутня методика поведінки влади, інвесторів, архітекторів, щодо промислових будівель і територій в історичному середовищі, а особливо тих, що є пам'ятками архітектури і пережили століття, не змінивши або частково змінивши автентичну функцію. Ігнорувати це питання неможливо, адже місто формують 26807 житлових будівель і 26580 будівель, які повністю або частково пов'язані з промисловим виробництвом. Відсутні критерії оцінки таких будівель і архітектурно-планувальні заходи щодо відродження і розвитку їх функцій (реабілітації) в сучасних умовах. Саме такими питаннями, починаючи з 2005 року, почала займатися кафедра ДАС ІАРХ Національного університету "Львівська політехніка".

1. Мельник Б.В. *Вулицями старовинного Львова*. – Львів: Світ, 2001. – 272 с. 2. Львів: *Туристичний путівник* / Заг. ред. А. Рудницького. Наук. ред., автор. упор. Ю. Бірюльова. – Львів: Центр Європи, 1999. – 548 с. 3. Крип'якевич І. *Історичні проходи по Львові*. – Львів: Апіорі, 2007. – 116 с. 4. Мазур Т.М. та ін. *Промислові території, як планувальний потенціал розвитку м. Львова* // *Вісн. Нац. ун-ту "Львівська політехніка"*. – 2006. – № 568: *Архітектура*. – С. 278–283. 5. http://www.geocities.com/prysjan/in_70gosp.html 6. *Енциклопедія Львова. Т. 1.* – 2007. 7. *Kwartalnik architektury i urbanistyki. Teoria i historia. Tom XVI. Zeszyt 2–3.* – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1971. – 230 s.